

Bir Ermeni Köyü: Çalkara

Refik Arıkan*

Özet

Türkler ve Ermeniler, asırlarca beraber yaşadıkları topraklarda, özellikle 19. yüzyıl sonunda başlayan ve 1. Dünya Savaşı ile birlikte zirve yapan olaylar sonucu ayrılmışlar ve o günden bugüne, Ermeni soykırım iddia ve iftiralari çerçevesinde gelişen politikalar sonucu iki düşmana dönüşmüşlerdir. Tarihi olaylar takvim itibari ile ne kadar geride kalırsa kalsın, halihazırda zibin dünyamızı yönetmekte ve dünyayı değerlendirdiğimiz pencerenin çerçevesini belirlemektedir. Bu meyanda hem Türk toplumu, hem de Ermeniler, bızatibi aralarında günümüze yansıyan problemlerden ziyade, birbirlerini geçmişte olanlar ile değerlendirmektedirler.

Ermeni Sorunu, özellikle Ermeniler tarafından milliyet-kimlik bağlamında işlendiği ve kullanıldığı için bu sorunun çözüme kavuşması mümkün görülmemektedir. Diaspora toplulukları, dünyanın her yerinde kendilerini yalnız hissettikleri bir dünyada yaşamaktadır. Ermeniler de hem bu durumun doğal bir sonucunu yaşarken, acılarıyla dolu geçmişleri ve yurtlarından ayrılmaların getirdiği kırılğanlıkla gittikleri yerlerde kalıcı misafirliğe devam etmektedirler. Mabcupyan, Ermenilerin durumunu "Ermeni Diasporası Batı İçinde bir Doğudur." ifadesiyle tanımlamaktadır. Ermeniler gittikleri ülkelerde insanlar ve kurumlar ile yakın ilişkiler kurmak suretiyle kendilerini kabul ettirmeye çalışırken, buldukları

kültürel ortam ve hayat şartları gereği ataerkil yapıları aşınmaya başlamış ve yaşadıkları kültürün içinde kimliğini sürdürebilmek adeta kaderleri olmuştur. Ermeniler bu meyanda Batı'da yeniden cemaatleşirken¹ kimliklerini devam ettirmede Osmanlı Döneminde yaşananlar en önemli argümanları olmuştur.

Bu çalışmada, çevresi ağırlıklı olarak Müslüman yerleşimleri ile çevrelenmiş bir Ermeni Köyünü tanıtmaya ve köyün çevresi ile değişen ilişkileri üzerinde durmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Çalkara, Bilecik, Ermeni, Hisarcık, Ermeni Komiteleri

Çalkara Köyü

Bilecik il sınırları içinde, Orta Sakarya vadisini güneyden kuşatan Sündiken Dağları'nın adı geçen vadiye bakan yamaçları oldukça sarp ve engebeli yüzeyler halinde, vadi tabanına doğru alçalır. İnhisar ilçe merkezinin güneyinde gelişen fay diklikleri, meydana gelen derin vadilerle bu yamaçların yarılma derecesi daha da artar. Fay diklikleri üstündeki arazilerde, eğim değerleri azaldığı gibi topografya daha sade, dalgalı bir görünüm kazanır. Genel görünümde basık sırtlar, tabanları dolgulu yayvan vadiler yaygınlık kazanır. Bu kesimde Eski Çalkara köyü hariç, köyler hep bu basık vadi tabanlarında kurulmuştur.

Eski Çalkara köyü, geçmişte yukarıda sözü edilen fay diklikleri önünde, oldukça sarp bir arazide kurulmuştur. Bulunduğu mevki, Bilecik'in İnhisar ilçe sınırları içinde kalır. Yerleşmeyi oluşturan evler, traverten depoları oyularak yapılmış kaya evleridir. Bu evler, büyük ölçüde define arayıcıları tarafından tahrip edilmiştir. Geçmiş yıllarda Eski Çalkara köyü terk edilmiş ve yaklaşık 2 km. güneyde vadi içinde, günümüz Çalkara köyü kurulmuştur. Ermeniler, Eski Çalkara köyünü ipek böcekçiliği yetiştiriciliğine bağlı olarak yazlık yerleşme olarak kullanmışlardır.

(*) Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi FEF Tarih Bölümü.
(1) MAHCUPYAN Etyen (2005), İçimizdeki Öteki, İstanbul, İletişim Yayınları, s.108-109

Yeni kurulan köy, halen Eskişehir il sınırları içinde kalmakta olup bugün 138 kişilik nüfusu ile² eski günlerinden oldukça uzaktır. Köyde okul kapalı olup halen 8 öğrenci taşınmalı sistem ile eğitimlerine devam etmektedir.

Çalkara Köyüne ait olabileceğini düşündüğümüz ilk kayda 1530 yılına ait muhasebe defter kayıtlarında rastladık. Bu defterde Çal isimli bir köy olduğu görülmektedir. Köy, deftere göre çizilen haritada günümüz Çalkara Köyü civarında olup Tarpak köyü ile komşudur. Nitekim defterde de Sultanönü'ne tabi Karacaşehir'e bağlı olduğu görülen Çal Karyesi, Tarpak (Tarbag) Karyesi ile aynı yere kaydedilmiştir. Köy bu dönemde 11 hane olup, vergiye mahsus 3 tane de mücerred görülmektedir. Ancak bu kayıta şaşırtıcı olan köyde bir imamın olmasıdır³. Defterde Çalkara olarak bir köyün kayıtlı olmaması, mezkur köyün Çalkara olabileceğine dair ihtimali kuvvetlendirmektedir. Buradan hareketle 19 ve 20. yüzyıl kayıtlarında tamamıyla Ermenilerden meskun olan köyün, 16. yy.da Müslüman ve gayr-ı Müslim ahalinin birlikte yaşadığı bir yerleşim alanı olduğu akla gelse de, hane sayısının çok az olması ve reayadan bahsedilmemesi, Ermenilerin buraya sonradan geldikleri ihtimalini güçlendirmektedir. Diğer taraftan köyün yerinin değişmiş olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Çünkü teraslama yöntemi ile bağ ve dut tarımı yapılan ve günümüz Çalkara Köyü ile İnhisar ilçesi arasında kalan bölgede eski yerleşim kalıntıları görülmektedir ve burası eski Çalkara olarak adlandırılmaktadır.

Çalkara Köyü'nün demografik yapısı ile ilgili H. 1261(M.1845) tarihli cizye defteri önemli bilgileri barındırmaktadır. Çalkara bu önemde Bilecik'e bağlı Karacaşehir kazasına bağlı görülmektedir⁴. Çalkara Köyünün bağlı olduğu kaza aynı kalmakla birlikte, Tanzimat Döneminde yapılan değişiklikler sonucu kurulan Hüdavendigâr Vilayeti, Bilecik Kaymaklığı köyün yedi idari merkezi olmuştur. Bu durum Bilecik'in idari durumuna göre değişmeler göstermiş ve nihayet 25 Ağustos

1885 tarihinde tesis edilen Ertuğrul Sancağı'na⁵ bağlanmasından sonra, Devletin yıkılışına kadar bu sancağa bağlı Söğüt Kazası köylerinden olarak idari mekanizma içinde yerini almıştır.

Çalkara köyünün bu dönemdeki nüfusuna bakıldığında, defterde cizye vermesi gereken toplam erkek sayısı 499'dur. Buradan yola çıkarak bir nüfus tahmini yapıldığında, yaş küçük olduğu için cizye defterine girmemiş erkek çocuklar ve vergiden muaf olanlar olduğu hiç hesaba katılmasa bile köyün yaklaşık 1000'i müteceviz bir nüfusu olduğu görülür (Dönemin nüfus istatistiklerinde kadın-erkek yüzdesi yaklaşık olarak aynıdır)⁶. Vergi veren nüfusun yaş dağılımına bakıldığında ise, ekseriyetin 20-40 yaş aralığında olduğu görülmektedir. 50 yaş ve üstü kişi sayısı % 2 olup bir tane de 70 yaşında vergi mükellefi vardır⁷.

Cizye defteri köyün ekonomik durumu ile ilgili de bilgiler barındırmaktadır. Vergi alınan, ya da tahakkuk etmiş kişilerin 161'i "edna", 331'i "evsat" ve 7'si "alâ"⁸ derecesinde vergi ödemektedir. Bu bilgiler bize köyde ortalama gelir düzeyinde olanların % 65 oranla çoğunluğu teşkil ettiklerini göstermekle birlikte, alt vergi diliminden cizye ödeyen 161 kişinin olması da köyde önemli miktarda geliri az aileler olduğuna işaret etmektedir⁹.

(2) <http://www.yerelnet.org.tr/koyler/koy.php?koyid=246119>; Köyün nüfusu hala her geçen gün azalmaktadır. 1985 yılından günümüze yarından fazla bir eksilme olmuştur. Köyün Eskişehir'e olan 27 km'lik mesafesi nüfusun il merkezine kaymasına neden olmuş olup; Köy Muhtarı Saim BATTI'dan 16.10.2014 tarihinde aldığımız bilgiler; köyde kalanların da ağırlıklı olarak 50 yaş üstü olduğunu göstermektedir.

(3) 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (1993), Ankara, Devlet Arşivleri Yayınları, s.231

(4) BOA, ML.VRD.CMH.d, Defter Nu: 450

(5) DEMİRÜREK Halim (2011), s. 14

(6) Bu konuda Hüdavendigâr Vilayeti'nin, H.1270'den başlayarak düzenlenmiş olan salnamelerine bakılabilir.

(7) BOA, ML.VRD.CMH.d, Defter Nu: 450

(8) Osmanlı Devleti gayr-ı Müslimlerden bedel-i askeri olarak bu dönemde bu vergiyi almaktadır. Cizye vergisi üç kademeli olup geliri az olanlardan edna, orta gelirlilerden evsat ve zenginlerden alâ olarak alınmaktadır. Alınan verginin miktarı da yıllara göre değişmiş olup bu dönemde edna: 15, evsat:30 ve alâ:60 kuruştur. Bu konuda daha detaylı bilgi için Halil İNALCIK tarafından yazılan DİA "Cizye" maddesine bakılabilir.

(9) BOA, ML.VRD.CMH.d, Defter Nu: 450; Bu değerlendirme yapılırken 15 yaş ve altında olanların genelde edna derecesinde vergiye dahil edildikleri de dikkate alınmalıdır.

Cizye defteri köyün demografik yapısında meydana gelen değişiklikleri de yansıtmaktadır. Defter iki bölüm olup, ilk bölümde Çalkara Köyü'nde yaşayıp vergi ödeyenle¹⁰ yer alırken, ikinci bölümde ise yeni vergi tahakkuk ettirilenler yer almaktadır. 106 erkek kaydı olan bu bölümde köye dışarıdan gelenler olduğu görülmektedir¹¹. Yeni gelenlerin ağırlıklı olarak Rumeli Yenişehir Kazası ile Gümüşhane Kazasından oldukları kaydedilmiştir. Özellikle Yenişehir kökenlilerin Rum milletinden olması da dikkati çeken bir unsur olup bu veriler bize köyün tamamıyla Ermenilerden müteşekkil demografik yapısının da bozulduğunu göstermektedir.

Çalkara karyesi Söğüt kazası dahilinde en fazla Ermeni'nin yaşadığı yerleşim birimiydi. Nitekim daha 1845 yılı verilerinde 1000'in üzerinde olan Çalkara'nın nüfusu artmaya devam etmiştir. Cuinet, 1894 tarihli eserinde Söğüt Kazasında 35.654 Müslüman'a karşılık, 3651 Ermeni olduğu bilgisini vermektedir¹². Bu rakamlar kazada bulunan Ermeni nüfusunun önemli bir kısmının Çalkara köyünde yaşadığını göstermektedir. Karpat'ın ise 1914 yılında Söğüt kazasında 1770 Ermeni'nin varlığını işaret etmektedir¹³. Yalnız erkek nüfusunu alan bu veri de Çalkara Ermeni nüfusu ile ilgili aşağıdaki rakamlarla uygunluk arz etmektedir.

1915 Osmanlı verileri Çalkara hakkında detaylı bilgi içermektedir. Söğüt'e bağlı köyler arasında tamamıyla gayr-ı Müslim nüfustan müteşekkil olan karyeydi, Çalkara. Bu tarihte Çalkara'nın nüfusu 3183 kişi olup bunların 3139'u Gregoryen iken kalan az bir nüfus ise Protestandı. Köyde Protestan nüfusun zamanla azaldığını da müşahede etmekteyiz. Nitekim 1901 yılında 32 Ermeni, Protestan mezhebini bırakıp Gregoryen mezhebine geçmişlerdir¹⁴.

Çalkara Köyü'ne ait belgelere baktığımızda 19. yüzyıl sonundan itibaren devlet otoritesi ile problemleri oldukları görülmektedir. 1894 yılında vuku bulan olayda; birkaç

yıl vergilerini ödemeyen¹⁵ Çalkara halkı gelen memur ve askerlere mukavemet göstermişler ve vergi ödemek istememişlerdir. Bunun üzerine vergisini ödeyene teslim etmek üzere, köylülerin merkep ve diğer hayvanlarına el konularak kaza merkezine götürülmek istenmiş, ancak arkadan yetişen köylülerden müteşekkil kalabalık bir grup hayvanları isteyince, memur ve askerler bunları vermek orunda kalmışlardır. Köy ihtiyar heyetinin acilen Söğüt kaza merkezine gelmesine dair emir bunlara verilmişse de, ihtiyar heyeti buna riayet etmemiştir¹⁶.

1909 yılında jandarmalarla köylüler arasında firari iki mahkumun yakalanması sebebiyle yaşanan olaylar ulusal basına da yansımıştır. Bilecik Ermeni Murahhası Tatol tarafından Manzume-i Efkar Gazetesine yazılan telgrafta göre (Aynı haber 5 Şubat 1909 tarihli İkdâm'da da yer almıştır.); Mıgırdıç ve Serkis isiminde iki firariyi tutuklamak üzere yanında bir asker ile Çalkara'ya gelen Mehmed Çavuş, muhtarı ve papazları tahkir edip, Serkis ve Mıgırdıç'ı da dört beş yerinden yaraladıktan sonra köyden ayrılmış ve Söğüt'e döndüğünde, köyde hakarete uğradıkları yönünde olayı kaymakama anlatmıştır. Bunun üzerine Söğüt'ten gönderilen kırk jandarma, köy halkının kapılarını kırıp, buğday, arpa ve ellerine ne geçtiyse yağmaladıkları gibi genç Ermeni kadınlarına da tecavüz etmişlerdir. Dahiliye Nezareti bu haber üzerine tahkikat yaptırmış ve olayın gerçek olmadığını anlaşılması üzerine ilgili gazetelere tezkip göndermiştir. Diğer taraftan da bu yalan haber hakkında tahkikat başlatmıştır¹⁷.

11 Şubat 1909 tarihli Manzume-i Efkar Gazetesinde, Bilecik Ermeni Murahhası Tatol tarafından gönderilen ve yukarıdaki

(10) BOA, ML.VRD.CMH.d, Defter Nu: 450

(11) BOA, ML.VRD.CMH.d, Defter Nu: 450

(12) CUINET Vital (1894), La Turquie d'Asie, Paris, c.4, s. 176

(13) KARPAT Kemal H. (2010), Osmanlı Nüfusu, İstanbul, TİMAŞ Yayınları, s.370

(14) DEMİRYÜREK Halim (2011), s. 128,167

(15) BOA. ŞD., 1589/14: Belge Çalkara Muhtarı Hacı Bedros'un zimmet suçu ile yargılanmasını içerip, muhtarlık kayıt defterlerinde de vergilerin zamanında ödenmediği görülmektedir.

(16) BOA.BEO., 27064/3001-1

(17) BOA.DH.MKT., 2745/10

olayın tahkikatı ile ilgili de bilgiler veren yeni bir mektup yayınlanmıştır. Mektubun içeriği Ermeni görevlilerin Türk-Ermeni ihtilafını arttırmayı ve bu tür olayları mübalağa ederek ve yanlış bir şekilde basına aksettirerek hem ülke kamuoyunda, hem yabancı elçilikler ve devletler nezdinde bir mağduriyet oluşturmaya çalıştıklarını göstermektedir. Mektup da Türk idarecilerin Ermeni köylerini basmak için adeta olay çıkardıkları, Müslüman köylerini Ermeni köylere saldırmaları için teşvik ettikleri iddia edilmektedir. Aynı mektupta Ermeni köylerinin çok fakir oldukları vurgulanmaktadır. Ancak bizim arazi gözlemlerimiz ve köylerde oturanlar ile yaptığımız mülakatlar bunun tersini göstermektedir. Mektupta Türk askerlerinin hamile kadınlara bile her türlü kötülüğü yaptıklarından bahisle Türklere karşı bir nefret uyandırma çabası da vardır. Mektup bir taraftan da ülkeye bu dönemde yayılmış olan Ermeni isyanlarına ve Ermeni komitelerinin faaliyetlerine mazeret üretmektedir. Buna gerekçe olarak da Müslümanlar tarafından yakılan, zarar gören Ermeni köylerinden bahsedilmekte, 20 kuruşluk bir vergi için Ermenilerin mallarının satıldığı vurgulanırken; bu durumu şikayet ettikleri hükümet tarafından da kale alınmadıkları gösterilmektedir¹⁸.

Yukarıdaki mektubu yazan Ermeni Murahhası Rahip Tatol Efendi ile Çalkara Köyü papazının daima Müslümanlar ile Ermeniler arasında nifak tohumları ekmeye çalıştıkları ve bunların görevde kalmaları halinde iki taraf arasında elim hadiseler vukua gelebileceğine dair endişeler kaleme alınmıştır¹⁹.

Çalkara Ermenilerinden olup şakilik yapmak amacıyla askerden silahları ile kaçıp Çalkara civarında dağlarda saklanan Kırkor, Agop, Garabet, Ohannes, Hacak, Garabet oğlu Agop ve Artin oğlu Kırkor, gelen jandarmalara öldürmek kastıyla ateş açmışlar ve bu suçlarından sebep yargılanarak 10 yıl kürek cezası almışlardır²⁰.

Ertuğrul Sancağı'nda bulunan Ermeni nüfusu, Ermeni komitelerinin ve cemiyetlerinin²¹ bu bölgede örgütlenmelerine neden olmuştur. Nitekim Gölpazarı, Söğüt ve Sancağın muhtelif yerlerinden Ermeniler Ermeni İhtilal fırkalarına üye olmaktan yargılanmışlar ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır²². Çalkara Köyünden olan Bakırcıyan Karabet Ermeni İhtilal Fırkasına üye olmak suçlamasıyla gıyabında Bandırma Divan-ı Harbi'nde muhakeme edilmiş ve suçu sabit görülerek hakkında idam kararı verilmiştir. Sadaret bu kararı 3 Ağustos 1915'te onaylamıştır²³.

Belge 1: BOA.DH.EUM.ADL, 5/29-4

Yukarıdaki belge “Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti hüviyyet varakası olup 1910 yılında Gölpazarı Yeniköy Şubesi azası adına düzenlenmiştir. Yeniköy Papazı Hamparsum ve Artin Çalkaralıyan'ın aranan eşyaları arasında bulunmuştur²⁴.

Savaşın patlak vermesini fırsat bilen Ermeni çeteleri hemen faaliyete başlamışlar

(18) BOA.DH.MKT., 2745/10

(19) BOA.DH.MKT., 2749/33

(20) BOA.İ.DUİT., 172

(21) Bu cemiyetler arasında bulunan Hınçak Cemiyeti bu bölgede etkin olarak faaliyet göstermiştir. 1886 yılında İsviçre'de Avadis Nazarbeg tarafından İsviçre'de kurulan Hınçak komitesi öncelikli olarak Doğu Anadolu'da faaliyete başlamış ve 1890 yılında merkezi İstanbul olmak üzere, diğer Osmanlı vilayetlerinde de örgütlenmiştir. Örgüt kuruluş yıllarında sosyalist ve komünist programı çerçevesinde Ermenileri kapitalistlerin elinden kurtarmak istemiştir. Osmanlı Ermenileri de bu meyanda ilk kurtarılabacaklardan olmuş ve örgüt çalışmalarına Osmanlı topraklarında başlamıştır. Detaylı ilgi için, SAKARYA İhsan (1984), Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, s.76

(22) DEMİRYÜREK Halim (2011), s.88

(23) DEMİRYÜREK Halim (2011), II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik, Basılmamış Dok. Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, s.88

(24) BOA.DH.EUM.ADL, 5/29

ve Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Bursa ve civarında da Ermeni olayları patlak vermiştir. Nitekim Selöz, Orhangazi, Gemlik ve Bilecik Ermenileri daha önceden tüm hazırlıklarını tamamlamış çeteleri ile Müslüman ahaliye taarruza başlamışlardır²⁵.

Dahiliye Nezareti'nin 24 Nisan 1915 tarihinde Hüdavendigâr ve Eskişehir mutasarrıflıklarının da dahil olduğu merkezlere gönderdiği şifrede; Ermeni komitelerinin ayrılıkçı fikirlerle Osmanlı Devleti'nden muhtariyet elde etme teşebbüsleri, Taşnak Cemiyeti'nin Rusya'daki Ermenileri kışkırttığı gibi, savaşın başlamasından istifade etmek suretiyle Anadolu'nun muhtelif yerlerinde isyan çıkarmak için çalışmalarından bahsedilmektedir. Devletin savaş sebebiyle bulunduğu halden her fırsatta faydalanmak ve memleketin bütünlük ve bağımsızlığına tesir edecek ihanet faaliyetlerinde buldukları vurgulanarak bu tür faaliyet içinde olanların derhal takip ve tutuklanmaları istenmiştir²⁶.

Çalkara Ermenilerinin bölgedeki Müslüman köyleri ile özellikle XX. yy. başından itibaren sorunlar yaşamaya başladıkları görülür. Osmanlı belgelerinde Çalkara Ermenileri ile çevredeki Müslümanlar arasında ilk ölümlü olay H. 26 Rebiulevvel 1313 (M. 16 Eylül 1895) tarihinde meydana gelmiştir. Eskişehir Eğriöz Köyünden İdinli oğlu Süleyman ile Sarı Mustafa oğlu Ali Çalkara köyü yaylasında hayvanlarını otlatırken isimleri belli olmayan yedi ermeni kendilerine saldırmış ve bu saldırı sonucu Ermeniler ellerini bağladıkları Süleyman'ı öldürürken arkadaşı Ali'yi de yaralamışlardır. Olayın Ali tarafından ihbar edilmesi ile tahkikat açılmış ve sorumluların yakalanması için çalışmalar başlatılmıştır²⁷.

Çalkara Köyü ile hemen yakınında bulunan Tarpak ve İnhisar köyleri arasında yayla problemi yaşanmış ve bu durum Tarpak ve İnhisar'ın Müslüman ahalisini mağdur etmiştir. Tarpak ve İnhisar'a tahsis edilen bu yayla ve mera alanı, Çalkara Köyünden Kırkor ve kırk üç arkadaşı tarafından işgal edilmiş ve

bu durum mahkemeye taşınmasına ve Kırkor haksız görülmesine rağmen Ermenilerin yayladaki işgalleri devam ettirdiğinden, hayvanlar aç kalmıştır. Tarpak Köy Muhtarı Ahmed tarafından yazılan 1914 tarihli dilekçede sorunun çözülememesinden sebep Ermenilerin cesaretlendikleri de ifade edilmiştir. Aynı dilekçede Tarpak ve İnhisar'ın 500 haneden fazla olduğu ifade edilmektedir²⁸. Çalkara'ya göre daha kalabalık olan Müslüman toplum, mahkemede haklı görülüp mağduriyetleri devam etmesine rağmen şiddete başvurmamış ve hakkını hukuk çerçevesinde aramaya gayret etmiştir.

Belgelerde tesadüf edemediğimiz ancak halk arasında hala iyi bilinen bir olay da İnhisar yakınında yaşanmıştır. İnhisar'dan Eskişehir'e giden Mehmet (Maksut Nine'nin babası), oğlu Hasan ve Veli'nin (Mahmutçuk lakaplı) Kavacık Deresi civarında Ermeniler tarafından yolları kesilir ve Mehmet serbest kalmaları için gerekli parayı almaya İnhisar'a döner. Ancak parayla geri gittiğinde, Ermeniler parayı alıp hepsini öldürürler²⁹.

İnhisar'ın Hisarcık (Eski adı Asarcık) köyü de Ermeni cinayetlerinin yaşandığı mahallerden biri olmuştur. Nitekim köye, 2011 yılında Ermeniler tarafından öldürülen 9 kişi adına bir anıt yapılmıştır³⁰. Ermeniler tarafından öldürülenler Kör Hasan'ın Halil, Hasan Çavuşların Ahmet, Karabacakların Mehmet, Kara Ali, Yetim Mehmet, Haytalinin Mustafa, Sarı Halil, İbrahim Hocanın Sabri ve Müdüren hanımıdır. Öldürülenlerin mezarları da hemen anıtın arkasında yer almaktadır. Köyde yaptığımız görüşmelerde olayın hala hafızalarda canlı olarak yaşadığı gözledik.

(25) SAKARYA İhsan (1984), Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, s.239; KANAR Mehmet (2001), Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri, İstanbul, Der Yayınları, s.304

(26) Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı, Ankara, 2007, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, s. 127

(27) BOA. DH. MKT., 429/28

(28) BOA. DH.H., 70/12

(29) İnhisar Eşrafından 1934 doğumlu Ali İrfan UYSAL ile 16.10.2014 tarihinde yapılan mülakat; Aynı bilgi yine İnhisar'dan 1932 doğumlu İbrahim KARA tarafından da teyit edilmiştir. Bu olay İnhisar'da pek çok kişi tarafından bilinmekle beraber olayın meydana gelişi ile ilgili net bir tarih vermek mümkün olmamıştır.

(30) Bakınız: Resim 1

Ermenilerin köyü basmaları ve 9 kişiyi öldürmelerine neden olan olayları Hisarcıklı bazı gençlerin başlattığına dair bilgileri köylüler bizimle paylaştılar³¹.

Ülke genelinde Ermeni çetelerinin faaliyetleri ve Müslüman-Ermeni gerginlikleri başlamasıyla birlikte Çalkara ve çevresinde de hareketlenme başlamıştır. Nitekim Hisarcıklılar, Bozdağlar mevkiinde Çalkara tarafından gelebilecek saldırılara karşı nöbet tutmaya başlamışlardır. Nöbet tutulmaya başlanması da görüştüğümüz kişilerin olayların akışına dair anlattıkları ile uyusmaktadır. Bu olayın Ermenilerin bölgeden göç ettirmesinden hemen sonra olması muhtemeldir. Çünkü Hisarcıktan bazı kişiler³² Çalkara'yı basarak bir Ermeni kadına musallat olmuşlar ve kadını çıplak soyarak oynatmışlardır. Kadını bu gençlerin elinden Hisarcıklı Solak Ali kurtarmıştır. O sırada evin çatısına saklanmış olan kocası ise arkadaşları ile beraber bu yapılanın intikamını almak için Hisarcık köyünü basmıştır. Köyde katliam yapan Ermeniler, aralarındaki konuşmalarda iki kişiyi suçsuz yere öldürdüklerini ifade etmişlerdir³³. Ermeniler yaptıkları bu baskında, Hisarcıklı köy camiiinde toplamışlar ve yakmak üzereyken Yakacık (Eski adı Esiri) köyünden yetişenler tarafından kurtarılmışlardır. Bu baskın sırasında vuku bulan katliamın dışında, yaşları küçük iki kız çocuğu da Ermenilerin tecavüzüne uğramıştır³⁴.

Ermenilerin sürgün edilmesi ile sonuçlanan olaylar, Ermeni komitelerinin savaş başlaması ile birlikte Rusya başta olmak üzere düşmanla işbirliği yapmaları ve bunun neticesinde de Anadolu'da birbiri ardına isyanlar çıkarmalarıdır. Nitekim Osmanlı Devleti, ilk planda Ermeni isyanlarının yatışacağını umarak sert tedbirler almamış, ancak olayların yayılması ve Ankara, İzmit, Adapazarı ve Bursa gibi Batı Anadolu'ya da sıçraması üzerine zorunlu göç kararını almak durumunda kalmıştır³⁵.

Osmanlı Devleti göçü icra ederken Ermenilerin güvenlik ve ihtiyaçlarını kar-

şılmaktan geri durmadığı gibi yaşanan mağduriyetlerin giderilmesi için çeşitli talimatnameler de yayımlamıştır. 11 Ağustos 1915 tarihinde vilayetlere gönderilen yazıda; nakledilen Ermenilerin mallarının pek ucuza ve yok pahasına satıldığının haber alındığı ve satışların iptal edilerek, değerinde satılması vurgulanırken Ermenilerin istedikleri eşyaları yanlarında götürbilmelerine izin verilmesi de istenmektedir³⁶. Burada kabul edilmesi gereken, Ermenilerin bu zorunlu göçe başlarken taşınmaz mallarını değerinde satmalarının imkansızlığıdır. Çünkü ticarete fiyatı belirleyen arz ve talep dengesi olduğu gibi, acilen malı elinden çıkarma isteği ve zorunluluğu da satılan emtianın gerçek değerini bulmasına imkan tanımamaktadır. Diğer taraftan Ermenilerin mallarını ucuza kapatanların dönemin ekonomik koşulları gereği Müslümanlar olması çok gerçekçi görünmektedir. Nitekim Ahmet Refik, Kütahya ve Eskişehir'de, Ermeni mallarının yok pahasına satılmasında sorumlu olarak Almanlar ve yerli Rumları göstermektedir³⁷.

Alınan tedbirlere rağmen Ermeni mal ve köylerinin de bazı Müslümanlar tarafından yağmalandığı da bir gerçektir.

1915 senesinde Bilecik ve çevresindeki Ermeniler Halep ve Musul taraflarına göç ettirildiler³⁸. Söğütlü Jandarma Onbaşı Ali,

- (31) Hisarcık Köyünden 1930 doğumlu, Az Mahallesinde Safiye KURU ve yine aynı köyden 1933 doğumlu İbrahim BOZDAĞ ile 16.10.2014 tarihinde yapılan mülakat: İbrahim BOZDAĞ olaylarla ilgili çok konuşmak istememiş ancak olayların müsebbibi olarak kendi köylülerini göstermiştir. Safiye KURU da benzer yorumları yapmış ve olay hakkında tafsilatlı bilgiler paylaşmıştır.
- (32) Safiye KURU bu kişileri "Hisarcığın İleri" şeklinde tanımlamakta, hem olayları başlattıkları, hem de Ermenilere yaptıkları fenalıklardan rahatsızlık duymakta ve böyle bir tasvirde bulunmaktadır.
- (33) O iki kişiden biri ve Safiye KURU'nun annesinin dayısı olan Yetim Mehmet o hafta Perşembe günü evlenmiş ve Salı günü yapılan baskında hayatını kaybetmiştir.
- (34) Ermenilerin tecavüzüne uğrayan bu kızlardan bir tanesi Safiye KURU'nun kayınvalidesi Ayşe KURU ve Kara Ahmet'in karısı Sabire OĞUZ'dur.
- (35) HALAÇOĞLU Yusuf (2001), Ermeni Tehciri ve Gerçekler, Ankara, TTK Yayınları, s.41
- (36) Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı, Ankara, 2007, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, s. 210
- (37) ÇİÇEK Kemal (2005), Ermenilerin Zorunlu Göçü, Ankara, TTK Yayınları, s.71
- (38) Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı, Ankara, 2007, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, s. 253, 261; Eskişehir civarında bulunan Ermenilerin sevk edildiği, Eskişehir Mutasarrıfı Re'fet Bey tarafından 17 Eylül 1915'te Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.

görev icabı Musul'da bulunduğu sırada Muradça köyünden Urgancı Ürpen ve Bileciklik at arabacılarından Artin'e tesadüf etmiş ve bunlarla yaptığı sohbette, durumlarının iyi olduğunu, geçimlerini sağladıklarını öğrenmiş ve Bilecik'ten, Söğüt'ten ve tanıdıklardan sohbet ettiklerini ifade etmiştir³⁹.

15 Ağustos 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti vilayetlere gönderdiği şifre ile henüz sevk edilmemiş olan Protestan Mezhebindeki Ermenilerin, sevkini durdurulmasını ve sevk edilenler ile yerinde kalanların bildirilmesini istemiştir⁴⁰. Çalkara köyüne muhacirlerden ilk gelen grup 1918'de gelen Arnavutluk kökenlilerdir. Köye geldiklerinde sadece kalan Ermeni hanelerinden bahsetmeleri, Arnavutluk muhacirlerinin buraya Ermenilerin göç ettirilmesinden sonra geldiklerini göstermektedir⁴¹. Ancak bu kalan Ermeni aileleri muhtemelen yukarıda nüfus verisi olarak verdiğimiz Protestanlar olmalıdır. Yine Dahiliye Nezareti'nin yukarıdaki mezkur talimatının da burada uygulandığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti 31 Aralık 1918'de geri dönüş kararnamesi yayınlayarak sürgün edilenlerin geri dönüş yolunu açmıştır. Bu kararname sonrası Anadolu'ya dönen Ermenilerin sayısında büyük artış olmuştur. Ermeni Patrikhanesi'nin 1921 yılında Anadolu ve Ortadoğu'da yaşamakta olan Ermenilerin sayısını verdiği istatistikte Bilecik'te 4500 Ermeni bulunduğu görülmektedir⁴². Sürgünden dönen Ermeniler, Eskişehir, Bilecik ve Sivrihisar'daki evlerine yerleştirilmişlerdir⁴³. Diğer taraftan Kasım 1918-Şubat 1920 tarihleri arasında 335.883 Ermeni ve Rum geri dönmüşlerdir⁴⁴. Dönüş için veriler Çalkara için bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü Çalkara Ermenileri geri dönmedikleri gibi, Protestan olup kalanlar da köyü terk etmişlerdir. Nereye gittikleri konusunda bilgi sahibi olmasak da günümüzde seyrek olarak da olsa köye gelip dedelerinin doğduğu toprakları görenlerden edindiğimiz kanaat ABD ve Fransa'da olduklarıdır.

1915 Sonrası Çalkara Köyü

Çalkara Köyü, Ermenilerin buradan göç ettirilmesine kadar tamamıyla Ermenilerden meskun bir köy iken, Ermenilerin buradan zorunlu göçü ile birlikte köyün nüfus yapısı da tamamıyla değişmiştir. Köye göçmen olarak ilk Arnavutluk Muhacirleri gelmiştir. Bilecik'e gelen muhacirlerin bir kısmı buraya yerleştirilmişlerdir. Diğer taraftan köy bundan sonra da göç almaya devam etmiş ve 1924 yılında mübadele ile Yunanistan'dan gelenler⁴⁵ ve 1938 yılında da Bulgaristan⁴⁶ göçmenleri Çalkara'ya yerleşmişlerdir⁴⁷.

Köyün Ermeni sakinlerinin ayrılması ile boşalması, Cumhuriyet öncesi ve sonrasında gelen muhacirler için uygun bir yerleşim alanı olmasına neden olmuştur. Nitekim Bursa valisinin vekaletle gönderdiği 1924 Şu-

(39) AKBAŞ Rahmi (2011), Söğütlü Jandarma Onbaşı Ali'nin Milli Mücadele Anıları, İstanbul, Yeditepe Yayınları, s.30

(40) Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı, Ankara, 2007, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, s.214;

(41) Çalkara Eşrafından 1934 Doğumlu Cevdet BAŞ ile 16.10.2014 tarihli Mülakat; Bu Mülakatta Ermenilerden 30 hane kadarcının Alman Tebaası olmaları sebebiyle göç ettirilmedikleri ve bunların I. Dünya Savaşı sonrası köyü terk ettikleri anlatılmıştır. Bu durumu doğrulayacak arşiv belgesine ulaşamadık. Ancak Çalkara yakınında bulunan ve bölgedeki büyük Ermeni köylerinden olan Muradça'ya dair böyle bir bilgi Başbakanlık Osmanlı Arşivinde mevcuttur: BOA, DH.ŞFR. 55/49, 17 Ağustos 1915

(42) Özdemir H., Çiçek K. ve diğ. (2004), Ermeniler: Sürgün ve Göç, Ankara, TTK Yayınları, s.111, 121.

(43) ATNUR İbrahim Ethem (2005), Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi, Ankara, Babil Yayınları s.124

(44) İPEK Nedim (2006), İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Trabzon, Serander Yayınları, s. 172

(45) Göç dalgalarını Cumhuriyet dönemi sonrasında da devam etmiştir. Cumhuriyet döneminin en önemli ve ilk göç hareketi, 1923 yılında esasları belirlenen Türk - Yunan mübadelesi ile gerçekleşmiştir. Bu göç hareketiyle, anlaşma isminden de anlaşılacağı üzere karşılıklı gerçekleşmiştir. 1922-1938 yılları arasında Yunanistan'dan 384 bin kişinin geldiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi ve rakamlar için bakınız: http://www.goc.gov.tr/icerik3/kitlesel-akinlar_409_558_559 17 Temmuz 1923 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nin yaptığı toplantı ile Mübadillerin yerleştirilecekleri 10 mntıka belirlenmiştir. Bunlardan 7. mntıka bölgesi olarak İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir ve Kütahya göçmenlerin yerleştirildiği mahalleri kapsamıştır. Bu bağlamda Bilecik Sancağı'nın merkez, Söğüt, İnegöl, ve Yenişehir kazaları ile Gölpazarı, Yarhisar, Osmaneli, Pazarcık, Küplü, Bozüyük, İnönü, Mihalgazi, Yenice ve Domaniç kazalarına mübadiller yerleştirilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: ERDAL İbrahim (2006), Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.188

(46) 1925 yılındaki Türk - Bulgar ikamet sözleşmesi ile 1949 yılına kadar 218.998 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. 1925 yılındaki Türk - Bulgar ikamet sözleşmesi ile 1949 yılına kadar 19.833 ailede 75.877 kişi iskanlı, 37.073 ailede 143.121 kişi serbest göçmen olmak üzere toplam 56.906 ailede 218.998 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: http://www.goc.gov.tr/icerik3/kitlesel-akinlar_409_558_559; <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c003/b014/tbmm230030140470.pdf>

(47) Çalkara Eşrafından 1934 Doğumlu Süleyman TATAŞ ile 16.10.2014 tarihinde yapılan mülakat.

bat'ında yazıda, vilayet dahilinde Kılıç, Saraç, Çalkara, Muradlı, Hisarlık, Terkemış, Kuldağı, Demirhanlar, Marmaracık ve Reşadiye isimli Ermenilerden metrük birçok köyün yanında oturacak hiç hâne bulunmayan Rum köylerinin de bulunduğu bildirilmiştir⁴⁸.

Çalkara Ermeniler döneminde çok zengin ve büyük bir köydü. 1000 haneyi mütecaviz meskunu, büyük bir kilisesi⁴⁹ ve iki katlı okulu⁵⁰ ile bölgenin önemli yerleşim birimlerindendi. Köy bu dönemde zanaat erbabının bol olduğu bir yer olup, burada pek çok semerci⁵¹, demirci ve duvar ustaları⁵² bulunurdu.

Ermeni evleri o dönemde oldukça büyük olup, bunlar taş temel üzerine "Bağdadi" üslupla inşa edilmişlerdi. İçleri ağaç oymacılığı ile oldukça müzeyyen olan bu evlerden yalnız bir tanesi günümüze ulaşmıştır⁵³. Köyde muazzam bir meyvecilik olup evler armut ve kiraz ağaçlarından gözükmezmiş. Köyü güney-kuzey istikametinde kat eden ve üstü bağlar ile kaplı sokağın sağ ve solunda demirci, semerci dükkanları ile diğer iş yerleri vardı⁵⁴. Ermenilerin mezarlığı, okulun doğu tarafında ve hala "maşatlık" olarak adlandırılan bölgedeydi. Köyde o dönemde yedi tane değirmen faal haldeydi. Köyün çevresi armut ve ığde ağaçları ile kaplıydı. Son derece çalışkan olan Ermeniler; Cevdet BAŞ'ın deyimiyile "Çalkara'yı cennete çevirmişlerdi". Köyün güneyinde bulunan Kirezderede o kadar çok kiraz ağacı vardı ki, kaybolan öküzleri bile bunların arasında bulmak zor olmaktaydı. Diğer taraftan 1. Dünya Savaşına kadar son derece revaçta olan ipekböcekçiliği, burada da yoğun olarak yapılmıştır. Köyün kuzey tarafında, İnhisar'a bakan yamaçlarda taraçalama yöntemi ile muazzam tarım alanları oluşturulmuş olup burada dut ve bağ ile badem yoğun olarak yetiştirilmiştir. "Küçük Musa" olarak adlandırılan bu alanda Ermenilerden kalan duvarlar hala sağlam bir şekilde durmaktadır. 6 kata kadar varan bu teraslama

sistemi İnkaların meşhur tereslarını akla getirmektedir. Yine köyün kuzeydoğusunda yer alan ve o dönemden beri "Karanlık" olarak isimlendirilen cevizlik de Ermenilerden günümüze kadar ulaşmıştır⁵⁵.

Yukarıda bahsi geçen ve bölgenin bir cennet parçası olmasına sebep teşkil eden güzellikler günümüze ulaşmamıştır. "Gavurun malı" denilerek kiraz ağaçları, ığdeler,

(48) http ERDAL İbrahim (2006), Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.189

(49) Günümüzde köy muhtarlığı ve kahvenin olduğu yeri kaplayan kilisenin bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Köy Ermenilerin gidişi sonrası Hisarcık, Uludere, Ağırköy ve Ortaca köyleri tarafından tahrip edilmiştir. Bu tahribattan nasibini alan kilisenin taşlarının bir kısmı başka yerlere taşınmıştır. Kilisenin kuzey ucunda yer alan ve kesme taşla inşa edilen bölüm yaklaşık 20 metrekare olup, bu dikdörtgen yapı tonoz biçiminde kapatılmıştır. Kilisenin günümüze ulaşan kısmı "Kutsal Oda" olup, günümüzde kalıntıya girdiğimiz kapı da kutsal kapıydı. Kutsal odada bulunan masanın altında bir azizin kemikleri bulunur, masanın üstünde de İncil ve Hıristiyanlığa ait çeşitli kaynaklar yer alırdı. da Kilise kullanıldığı haliyle oldukça büyük olup, kalan kısmın benzeri bir giriş kısmı ve ortada yüksek kubbeli bir kısımdan oluşmaktaydı. Köyün eski camisinin minaresi yokken, imam kilisenin bugün var olmayan güney tarafındaki duvarına çıkar ve ezanı oradan okumuş. [http://www.arak29.am/duringgenocide/index.php?lg=1&ciw=1&cntx=priestes&q=brusa&src=&by=city&page=5](http://www.arak29.am/duringgenocide/index.php?lg=1&ciw=1&cntx=churches&page=1&q=chalkara: Kilisenin ismi olarak Mother of God Church yazılmış ve yapım tarihi olarak 1258 yılı verilmiştir. Bir başka Ermeni kaynaklı sitede ise Çalkara'da iki kilise olduğu ifade edilirken bunlardan bir tanesinin Antreas Baronian ve diğeri Bedros Simonian'dır. Her ikisinde de Apostolic yazması, bunların aynı mezhebe ait olduklarını göstermektedir: <a href=).

(50) Bu okul köyde şu anda Kahvenin karşısında parkın olduğu yerdeymiş. Bu okul 1943 yılında yıkılmış ve yerine bir yıl sonra hala binası durmakta olan okul yapılmıştır.

(51) 1 Temmuz 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden vilayetlere gönderilen talimattan ihraç olunan Ermenilerin ihtida ettiklerinin anlaşıldığı ve ihdidandan da bir netice-i kanaat olması hasebiyle dikkate alınmayarak yer değiştirme işleminin devamı istenmektedir. Ayrıntılı Bilgi için bakınız: Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı, Ankara, 2007, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, s. 185; Bu bilgi bize aşağıda hikayesi bulunan Artin ustanın, köyde kalan Protestan Ermenilerin gidişinden sonra ihdida ettiği izlenimini vermektedir. Ermenilerin köyden göç ettirilmesi sürecinde, burada semerci ustası olan Artin ihdida ederek Arif ismini almış ve İnhisar'a taşınarak mesleğini burada devam ettirmiştir. Arif Usta Cumhuriyet Döneminde Çalkara Köyünün hududunun çizilmesi sırasında birlikişilik yapmıştır. Artin'in çocuğu olmayıp bu bilgi hem Çalkara Eşrafından Cevdet BAŞ, hem de İnhisar Eşrafından Ali İrfan UYSAL tarafından teyit edilmiştir. Ali İrfan UYSAL İnhisar'da 1987 yılına kadar oğlu ile birlikte "Semercilik" yapmış olup, aile bu meslek ile anılmaktadır. Ali İrfan Bey, Artin'in günümüze ulaşmayan ancak şuanaki İnhisar Merkez Camii'nin bulunduğu yerde bulunan büyük hanın alt katında dükkanı olduğunu ifade etti.

(52) Çalkara Eşrafından Süleyman TATAŞ, Bözüyük Saraycık Köyü Caminin Çalkaralı Ermeni ustalar tarafından yapıldığını ifade etmiştir.

(53) Kadriye SARIKAYA'ya ait olan bu ev dışardan oldukça bakımlı olup iç tezini köylüler tarafından anlatılmış, ancak ısrarlı ricalarımıza rağmen evin içini fotoğraflamak mümkün olmamıştır. Ev sahipleri Arnavutluk Göçmeni olup, önce Gölpazarı Türkmen Köyü'ne yerleştirilmişler, ardından da buraya gelmişlerdir. Bakınız Resim 3.

(54) Süleyman TATAŞ.

(55) Cevdet BAŞ.

zerdaliler kesilip odun ve kereste yapılmıştır. Bugün köyün eskiye nazaran oldukça az olan meyvelikleri, eski halini hatırlayanlarda derin hayal kırıklığına sebep olmaktadır. Nitekim bu bilgileri aldığımız Cevdet BAŞ, bu mülakat sırasında, bu ağaç katliamından ve var olan düzeni devam ettirememekten mütevellid birkaç defa “Yazıklar olsun bize!” ifadesini kullanmıştır⁵⁶.

Sonuç

Yüzyıllarca birlikte yaşamış olan Türkler ve Ermeniler, 19. yüzyıl sonundan başlayarak özellikle dış tahrikler ile bir kavga ortamına çekilmeye çalışılmışlardır. İncelemeye çalıştığımız Çalkara örneğinde de olduğu gibi, vergi ve arazi kavgaları Ermeni Murahhasları ve papazları tarafından kullanılarak, olayın bir milliyet kavgasına dönüşmesi hedeflenerek buradan çıkarılacak mağduriyetlerle siyasi bir takım sonuçlar elde etmek istenmiştir. Diğer taraftan Hınçak ve Taşnak gibi Ermeni örgütleri, Anadolu’da yayılarak Ermenileri kışkırtmada önemli bir vazifeyi icra etmişlerdir.

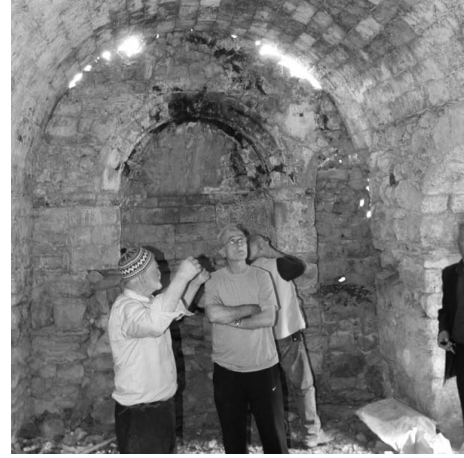
Osmanlı Devleti’nin yaşanılanları istikbale dair bir tehdit görmesi ile zorunlu göç kaçınılmaz olmuş ve bu yer değiştirme beraber yaşama kültürünü de alıp götürmüştür. Ermenilerin toprakla barışık hali ve zanaatlardaki kabiliyetleri, yaşadıkları yerleri mamur etmeleri ile sonuçlanmıştır. Ancak bu zenginlik Çalkara örneğinin bize gösterdiği kadarı ile devam ettirilememiş ve zamanın zengin ve büyük Ermeni köyleri, bu durumlarını yeni yerleşikleri ile devam ettirememişlerdir.

Ekler

1. Hisarcık Köyü Ermeni Şebitleri Anıtı

2. Çalkara Köyü Kilise Kalıntısı

3. Çalkara Köyü: Ermenilerden Kalan Son Ev (Kadriye SARIKAYA'ya aittir.)

(56) Cevdet BAŞ.